

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2015 – Volume 24, Issue 2, pp. 4–27
URN:NBN:NL:UI:10-1-117132

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Uopen Journals, in cooperation
with Utrecht University of

Applied Sciences, Faculty of Society and Law

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

vanaf 2012 betrokken bij de WMO-werkplaats

Utrecht. In 2014 promoveerde hij op het

proefschrift “De vooruitgeschoven middenvelder.

De innovatiekracht van middenmanagers van

welzijnsorganisaties met het oog op actief

burgerschap” (uitgegeven bij Boom Lemma in Den

Haag).

Correspondence to: Vincent de Waal

E-mail: vincent.dewaal@hu.nl

Dr. Vincent de Waal is werkzaam als docent en senior-
onderzoeker bij Hogeschool Utrecht (HU), Instituut
Social Work. Sinds 2002 is hij onderzoeker binnen
het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de HU en

Received: 1 March 2015

Accepted: 11 May 2015

Category: Theory

PLEIDOOI VOOR EEN HANDELINGSGERICHTE BENADERING VAN BURGERSCHAP. OVER WAARDENONTWIKKELING EN BETEKENISVOLLE COMMUNICATIE IN BURGERSCHAPSPRAKTIJEN

VINCENT DE WAAL

ABSTRACT

An argument for a social-participative approach to citizenship.

The development of values and meaningful communication in practices of citizenship

Social professionals need to tack between a strong instrumental and moral concept of citizenship (“you will participate”, “self responsibility”) and the broader goal of local democratization. It

is striking that the local-political dimension in pursuing active citizenship – linked with certain citizenship values – is currently a lower priority. Also, the competencies that can support more participation by citizens and a more democratic local society aren't much appointed. Both issues are important for social professionals because it is here that they find the legitimacy for their actions. The promotion of active citizenship needs support from local government and the professionals involved. It is also important to map the knowledge of "what works" in professional guidance for active citizenship. Research shows that executive professionals and team leaders (middle managers) who work at the local level in the social sector, talk and think about active citizenship in terms that emphasize process-oriented approaches and the specific situations of action (De Waal, 2014). At the same time, they take account of the complexity of recent emphasis on the role of citizens. In the way that they conceive of greater involvement by citizens and the promotion of active citizenship, it is not so much the final destination that is important, but the road to that destination and the role that professionals can play. This methodical perspective on citizenship shows that team leaders and their teams mainly adopt a process-based approach to activating citizens. This shows a type of practice knowledge that invites a more theoretical argumentation.

This article explores the literature on a more social-participative approach to active citizenship. In the literature, the development of citizenship is tied to the need to develop an understanding of the operational contexts that are important to both citizens and social professionals. We explore the relevant literature and look at various studies and scholars such as De Toqueville, Dewey, Putnam, Lichterman and Biesta. In this way, we also seek to highlight citizenship as a practice and offer a close-up look at the work of social professionals, as well as questioning more closely the developments that currently surround the promotion of active citizenship.

We focus more closely on the importance of the organized relationships that make up a part of civil society. Here we look to Putnam's social capital theory and the subsequent criticism that has been directed at it, particularly by Lichterman (based in part on De Tocqueville). In his study, Lichterman sketches a picture of citizens who are deployed instrumentally for all sorts of projects, so more as "assistants" than as "partners". He stresses that his "social spiral argument" is about the meanings that people develop in the daily conversations conducted by these groups in relation to political and moral issues. Moreover, Lichterman states that professionals in particular may be expected to contribute to this field. By showing that existing citizens' initiatives or forms of citizen involvement are not necessarily "desirable" or "good", Lichterman (and Eliasoph) stress that any argument for "citizen power" will lack real meaning unless it is tied to qualitative criteria.

PLEIDOOI VOOR EEN HANDELINGSGERICHTE BENADERING VAN BURGERSCHAP

Citizenship building in education relates to a discussion about the importance of gaining experience in real-life practices. For this, we sought a connection between the writings of Dewey, Biesta and De Winter, who place the citizenship practices of citizens at centre stage, and in which the communal “doing” takes priority as the foundation on which the development of citizenship values can take place. Dewey states that democracy relates not only to government or state planning, but also extends to all areas of life. He states that democracy is, above all, a way of living together that finds expression in involvement in social practices. Children learn particularly through meaningful practices, and this pedagogic principle is also applicable to the practices of citizens. Dewey's conception of democracy is direct participation. It is open in nature, a way of life in which people become involved in all kind of experiences. In his transactional epistemology, Dewey seeks to transcend the difference or dualism between mind (the subjective individual) and world (the objective reality). According to him, there is no objective reality except for our actions, but we learn to understand reality better in and through our actions and reality subsequently reveals itself in a more meaningful and differentiated way. Dewey's philosophy puts transactions which have taken place in the world at the centre. It is obvious that gaining experience, experimental learning and situations of trial and error are at the heart of his philosophy. Gaining and developing knowledge is closely linked with actions. Not actions in themselves but actions in constant interaction with reflection.

The literature in this article shows that stimulating active citizenship is closely linked with the values at stake. Active citizenship cannot be borne out of an imposed morality but must be embedded in the daily routines and the involvement of citizens whereby “learning by doing” coincides with the development of meaningful practices. In this field, social professionals need to be able to support and facilitate these kinds of practices.

Keywords

Active citizenship, participation programmes, citizenship values, meaningful relations, social professionals

SAMENVATTING

Pleidooi voor een handelingsgerichte benadering van burgerschap.

Over waardenontwikkeling en betekenisvolle communicatie in burgerschapspraktijken

In dit artikel wordt de literatuur verkend op het terrein van een meer sociaalparticipatieve benadering van actief burgerschap. In deze literatuur wordt de ontwikkeling van burgerschap verbonden

met de noodzaak zicht te ontwikkelen op handelingscontexten die voor zowel burgers als sociale professionals van belang zijn. We verkennen relevante literatuur van onder andere De Tocqueville, Dewey, Putnam, Lichterman en Biesta. Door aandacht te besteden aan burgerschap als praktijk beogen we dichter op de huid van het werk van sociale professionals te kruipen, waardoor de huidige ontwikkelingen rondom de bevordering van actief burgerschap bevestigd kunnen worden.

We zoomen nader in op het belang van georganiseerde verbanden die deel uitmaken van de "civil society" en op de ontwikkeling en instandhouding van informele sociale netwerken. Vertrekpunt is hier de sociaal kapitaaltheorie van Putnam en de kritiek, die met name van de kant van Lichterman (mede gefundeerd op De Tocqueville), op zijn onderzoek is gekomen. Lichterman schetst in zijn onderzoek een beeld van burgers die instrumenteel worden ingezet in allerlei lokale projecten, meer als "helpers" dan als "partners". Hij legt de nadruk op het proces van betekenisverlening, dat wil zeggen de dagelijkse gesprekken over politieke en morele kwesties die binnen deze groepen plaatsvinden en de wijze waarop relaties tussen burgers zich ontwikkelen. Lichterman stelt dat binnen de ontwikkeling van deze "social spiral" met name professionals een taak hebben om op dit terrein hun bijdrage te leveren. Burgerschapspraktijken zijn niet op voorhand wenselijk of goed, zo geeft hij aan, maar verdienen aangelegd te worden tegen kwalitatieve criteria.

Ook binnen burgerschapsvorming in het onderwijs is de discussie aanwezig over het belang van het opdoen van ervaring binnen levensrechtelijke praktijken. Hierbij wordt teruggegrepen op Dewey. Dewey stelt de burgerschapspraktijken van burgers zelf centraal, waarin het gemeenschappelijke "doen" voorop staat als basis voor de ontwikkeling van burgerschapswaarden. Democratie is niet alleen een formele regeringsvorm of een staatsordening gebaseerd op representatieve democratie, maar strekt zich uit over alle levensterreinen. Het is in zijn ogen vooral een vorm van samenleven, die zich uitdrukt in deelname aan sociale praktijken. Daarmee legt hij, in wat hij verstaat onder democratie, het primaat bij het sociale in plaats van bij democratie als politiek concept (Berding, 1999). Kinderen leren niet of niet zozeer van overdrachtsituaties maar van actieve deelname binnen betekenisvolle praktijken. In de kern trekt Dewey ditzelfde pedagogische leerprincipe ook door naar burgerschapspraktijken. Het democratiebegrip van Dewey wordt niet beperkt tot de liberale representatieve democratie, maar gaat uit van het idee van democratie als directe participatie. Democratie is bij uitstek open van karakter, een "way of life" waarin mensen belangrijke ervaringen opdoen.

De hier geschetste sociaalparticipatieve benadering van burgerschap maakt duidelijk dat de bevordering van actief burgerschap in sterke mate verbonden is – en dient te worden – met

waarden die hierbij in het geding zijn. Wat deze literatuurverkenning in beeld brengt is dat actief burgerschap niet tot bloei komt vanuit een opgelegde moraal, maar verbonden dient te worden met het dagelijkse handelen van burgers, waarin het "al doende leren" samen op gaat met de ontwikkeling van betekenisvolle praktijken. Sociale professionals hebben vooral tot taak dit type praktijken te ondersteunen en te faciliteren.

Trefwoorden

Actief burgerschap, participatie, burgerschapswaarden, betekenisvolle relaties, sociale professionals

INLEIDING

Sociale professionals moeten zien te laveren tussen een sterk instrumenteel en moreel ingekleurd burgerschapsconcept ("meedoen", "eigen kracht", "zelfregie") en het bredere doel van lokale democratisering. Opvallend is dat deze lokaalpolitieke dimensie binnen het streven naar actief burgerschap - verbonden met bepaalde burgerschapswaarden - momenteel minder prominent in beeld is. Zoals ook de competenties die bij kunnen dragen aan meer burgerparticipatie en aan een meer democratische samenleving niet vaak benoemd worden. Voor sociale professionals zijn beide belangrijke kwesties, want hierin vinden ze – onder meer – de legitimering voor hun handelen. Van verschillende kanten (Bochove, Tonkens & Verplanke, 2014; Engbersen & Rensen, 2014) is recent aangegeven dat de bevordering van actief burgerschap een stimulerende lokale overheid verlangt en betrokken professionals. Tevens is het belangrijk om de kennis in kaart te brengen van "wat werkt" in deze professionele begeleiding van actief burgerschap. Onderzoek heeft laten zien dat uitvoerende professionals en teamleiders (middenmanagers) die lokaal werkzaam zijn in de sociale sector praten en denken over actief burgerschap in termen waarin aandacht voor procesgerichte benaderingen en concrete handelingssituaties voorop staat (De Waal, 2014). Tevens blijken ze oog te hebben voor de complexiteit van het huidige appèl op burgers. In hun denken over burgerbetrokkenheid en de bevordering van actief burgerschap staat niet zozeer het einddoel (voor zover je daarvan kunt spreken) of een mooi vergezicht centraal, maar de weg ernaar toe en de professionele rol die ze daarin kunnen spelen. Dit methodisch perspectief op burgerschap laat zien dat teamleiders met hun teams sterk bezig zijn met een procesmatige benadering van activering van burgers. Hiermee komt een vorm van praktijkkennis naar voren die uitnodigt tot meer theoretische onderbouwing.

In dit artikel gaan we uitgebreider in op deze sociaalparticipatieve of handelingsgerichte benadering van actief burgerschap. We verbinden de ontwikkeling van burgerschap met de noodzaak zicht te ontwikkelen op handelingscontexten die voor burgers van belang zijn. De paragraaf "Sociaal kapitaal en participatieprogramma's" verkent het participatiebegrip en de belofte van (lokale) democratisering dat daarmee verbonden is. In deze paragraaf komt Putnam's concept van sociaal kapitaal aan de orde en de kritiek hierop (mede gebaseerd op De Tocqueville) van de kant van Lichterman. De paragraaf "Dewey en de participatieve benadering" gaat nader in op het begrip burgerschapscompetenties en het belang van het creëren van "leerruimtes" voor participatie. Deze paragraaf biedt de gelegenheid om – mede vanuit het denken van Dewey – stil te staan bij het belangrijke en noodzakelijke proces van waardenontwikkeling, dat verbonden is met praktijken van burgerschap, en bij actieve deelname als pedagogisch leerprincipe. Afgesloten wordt met een paragraaf conclusies.

SOCIAAL KAPITAAL EN PARTICIPATIEPROGRAMMA'S

In de benadering van actief burgerschap gaat veel aandacht uit naar de georganiseerde verbanden die deel uitmaken van de "civil society" en naar de ontwikkeling en instandhouding van informele sociale netwerken. Beide worden gezien als belangrijke dragers van burgerschap en als terreinen waarin nieuwe vormen van actief burgerschap het beste kunnen gedijen. Aan deze benadering ligt de veronderstelling ten grondslag dat wanneer mensen zelf zich organiseren rondom een gemeenschappelijk belang of trachten een oplossing te vinden voor een concreet probleem van een medeburger of een groep medeburgers, ze blijk geven van hun sociale en maatschappelijke betrokkenheid en tevens binnen deze sociale verbanden belangrijke waarden en competenties in stand houden en verder tot ontwikkeling brengen. Deze sociale relaties worden algemeen gezien als belangrijke bouwstenen voor de sociale cohesie in de samenleving. De vermeende teloorgang van hechte relaties tussen mensen, het verdwijnen van formele en informele bindingen, vormt binnen de sociologie al meer dan een eeuw een belangrijk thema. In periodes van belangrijke maatschappelijke veranderingen (toenemende arbeidsdeling, processen van verstedelijking, individualisering) is steeds het thema van "verlies van gemeenschap" aan de orde gesteld. Zo vaak zelfs dat Linders (2009) stelt dat als deze voorspellers gelijk hadden gehad, er helemaal geen sociale cohesie meer over zou zijn.

In de bestudering van burgerschapsrelaties vervult sinds bijna twee decennia de sociaal kapitaaltheorie van de auteur Putnam een belangrijke rol. In deze paragraaf gaan we kort in

PLEIDOOI VOOR EEN HANDELINGSGERICHTE BENADERING VAN BURGERSCHAP

op het denken van Putnam en trachten we tevens enkele auteurs aan het woord te laten die zijn concept van sociaal kapitaal bekritisieren. Het is hier niet de bedoeling om een compleet overzicht te geven van alle commentaar en kritiek op Putnam. Het doel is vooral om beter en genuanceerder – althans, beter en genuanceerder dan met gebruikmaking van Putnam's concept van sociaal kapitaal mogelijk is – in kaart te brengen welke vragen er toe doen als het gaat om het activeren van burgers en het creëren van ruimte en voorwaarden voor meer burgerparticipatie.

PUTNAM'S CONCEPT VAN SOCIAAL KAPITAAL

De belangrijkste componenten van sociaal kapitaal bestaan volgens Putnam (1993) uit vertrouwen, sociale netwerken (formeel en informeel) en de norm van wederkerigheid. Betrokkenheid van burgers en een vorm van lokale democratie waarin burgers meer dan nu zouden participeren, zouden afhankelijk zijn van de aanwezigheid van dit sociale kapitaal. In deze zin wordt veel verwacht van de burgerzin die voortkomt uit de actieve deelname aan de civiele samenleving. Putnam heeft gewezen op het belang van de mogelijkheid van individuen om hulpbronnen (emotioneel, materieel, informatief) te mobiliseren uit de sociale netwerken waar ze deel van uitmaken. Wanneer burgers in staat zijn – voortdurend en in voldoende mate – te investeren in sociale relaties en netwerken, hebben ze hier niet alleen direct of indirect profijt van, maar laten ze ook zien dat ze zich kunnen verbinden aan anderen. Ook de samenleving als geheel heeft hier baat bij (Komter, Burgers & Engbersen, 2000).

Het denken over sociaal kapitaal is door Putnam in een stroomversnelling gekomen, mede door zijn nadruk op formele en informele verbanden en de boodschap van de geleidelijke afname van het (actieve) lidmaatschap van verenigingen in combinatie met de toename van met name individuele vrijetijdsbezigheden (TV kijken, "bowling alone") in de Verenigde Staten. Het begrip sociaal kapitaal verwijst naar de relaties tussen mensen (vrienden, burens, vreemden), sociale netwerken en de normen en het vertrouwen in anderen die eruit voortvloeien. Het heeft betrekking op het coöperatief vermogen van individuen en groepen. Sociaal kapitaal vergemakkelijkt het gecoördineerde gezamenlijke handelen om problemen op te lossen en bevordert het efficiënt functioneren van een gemeenschap of politiek systeem. Putnam maakt een onderscheid tussen samenbindend ("bonding") sociaal kapitaal en overbruggend ("bridging") sociaal kapitaal. Bij het eerstgenoemde gaat het om vormen van sociaal kapitaal die ontstaan tussen mensen met overeenkomende waarden, doelen en identiteiten, een proces dat eerder gepaard gaat met het benadrukken van de exclusiviteit van homogene groepen. Bij het tweede

om het bijeenbrengen van mensen of groepen mensen met een uiteenlopende sociale of demografische achtergrond (Putnam, 1993; 2000).

In "Making Democracy Work" (1993) onderbouwt Putnam de stelling dat de economische ontwikkeling en het democratische gehalte van landen of regio's sterk afhankelijk zijn van hun sociaal kapitaal. Hij baseert zijn stelling op onderzoek dat hij verrichtte in Italië. Het grote verschil in economische welvaart en politieke stabiliteit tussen het noorden en het zuiden van Italië verklaart hij door het verschil in sociaal kapitaal tussen die regio's. Is er sprake van een omvangrijk, bloeiend verenigingsleven en van allerlei vrijwillige organisaties, dan fungeren deze als leerschool in de democratie en wordt een houding van vertrouwen ("generalised trust") in organisaties en personen versterkt. Dit werkt door in allerlei maatschappelijke verbanden, zowel in sociaal als in economisch en politiek opzicht. In zijn boek "Bowling alone" (2000) heeft Putnam de situatie in de Verenigde Staten uitvoerig onderzocht. Hij stelt daarin dat het verenigingsleven geleidelijk achteruitgaat, het politiek engagement afneemt, evenals het vertrouwen in de politiek en in politici en dat sociale banden losser worden. Vrijtijdsactiviteiten in groepsverband nemen af. Oorzaken voor deze ontwikkeling ziet Putnam onder meer in veranderingen in gezinsstructuren (meer eenpersoonshuishoudens en huishoudens zonder kinderen), het gebrek aan tijd (mede als gevolg van de grotere afstanden die mensen moeten afleggen naar werk, vrije tijd en winkelveorzieningen door de wildgroei aan buitenwijken) en de opkomst van elektronische media. Door de opkomst van parttime banen en de 24uurs-economie loopt bovendien voor steeds meer mensen de gezamenlijke tijd die besteed kan worden aan ontmoeting en sociale activiteiten niet meer synchroon (Smith, 2000). Op termijn zal dit – volgens Putnam – leiden tot een samenleving die minder ontwikkeld, veilig, gezond en gelukkig is. Hij maakt een en ander aannemelijk door onder meer te wijzen op het gegeven dat het opgroeien van kinderen gebaat is bij een stimulerende omgeving, waarin sociale netwerken bestaan waarin onderling vertrouwen en normen van wederkerigheid heersen.

De toetssteen voor sociaal kapitaal is de mate waarin er binnen een samenleving sprake is van de norm van "generalized reciprocity" (veralgemeende wederkerigheid). Zonder dat er sprake is van een directe tegenprestatie bewijzen mensen elkaar diensten, met als gevolg dat belangrijke informele verbanden en instituties in stand blijven. Putnam spreekt in dit kader over het belang van "thin trust". Dat wil zeggen de mate van vertrouwen die mensen ten toon spreiden in anderen die ze niet of niet zo goed kennen. In welke mate geven mensen vreemden het voordeel van de twijfel? Hij stelt deze "thin trust" tegenover het vertrouwen dat ingebed is in de vaste en hechte

relaties die mensen onderhouden met hun directe naasten ("thick trust"). Met name deze "thin trust" is een graadmeter voor "civic engagement" en sociaal kapitaal, zo stelt hij.

COMMENTAAR EN KRITIEK OP PUTNAM

Engbersen (2002) geeft aan dat onderlinge hulppatronen vooral voorkomen tussen "ons soort mensen". Vaak worden buitenstaanders hiervan uitgesloten. Niet iedereen kan sociaal kapitaal mobiliseren. Uit armoedeonderzoek blijkt dat een derde deel van de onderzochte groep hiertoe niet in staat was. Vooral kwetsbare groepen beschikken over een beperkt sociaal netwerk. Zij zijn het minst in staat tot "bridging", de brug slaan naar mensen buiten de eigen sociale groep. Volgens Engbersen levert lang niet elk sociaal netwerk positieve uitkomsten op, omdat deze ook gepaard kunnen gaan met intolerantie en conformisme. Indien deze netwerken te hecht zijn, kunnen ze vormen van sociale stijging tegengaan. Pas wanneer het sociaal kapitaal de brug naar mensen uit andere sociale groepen weet te slaan, kan het mensen vooruit helpen. Dit gegeven levert volgens Engbersen twee aandachtspunten op voor sociaal beleid: (1) het is belangrijk om mensen toe te rusten met vaardigheden om dergelijke bruggen te leren slaan en (2) het beste kan dit plaatsvinden via het ontwikkelen van netwerkprojecten. Lokale sociale initiatieven zullen onder meer een rol moeten spelen in de versterking van de sociale netwerken waarin mensen zich bevinden.

Hortulanus en collegae (2003) deden onderzoek naar sociale contacten en sociaal isolement in Nederland en wijzen in dit verband op het belang van informele sociale netwerken. Ze stellen dat de sociaal kapitaaltheorie op twee – met elkaar samenhangende – terreinen tekort schiet. Ten eerste dat er meer aandacht uitgaat naar de aanwezigheid van sociaal kapitaal op samenlevingsniveau dan op het individuele niveau. Dit levert een overaccentuering op van maatschappelijke activiteiten en formele, geïnstitutionaliseerde verbanden ten opzichte van de participatie in informele sociale netwerken. Ten tweede is binnen de sociaal kapitaaltheorie de aandacht voor sociaal kapitaal als hulpbron in het dagelijkse leven – verbonden met affectieve en emotionele bindingen – veel minder prominent in beeld dan de "functionele en zakelijke verbanden waarbinnen doel-rationeel handelen centraal staat" (Hortulanus, 2003, p. 340). Juist informele sociale netwerken en de persoonlijke relaties daarbinnen dragen bij aan sociale cohesie, zo stellen ze, en vormen een essentieel deel van wat onder maatschappelijke participatie verstaan moet worden.

In navolging van Putnam is er allerlei onderzoek verricht waarin de vraag besproken wordt of (en zo ja waarom) participatie in niet-politieke verbanden "burgerzin" en politieke betrokkenheid en

belangstelling voortbrengt. Over het algemeen, zo geeft Dekker (2009, p. 228) aan, is de uitkomst van dit onderzoek:

“People learn ‘civic skills’ (such as how to participate in meetings or write letters), develop ‘civic virtues’ (such as tolerance and dealing with diverging opinions), learn about what is happening in their neighborhood and in the wider community, obtain political information, and are politically mobilized by their organizations (...).” (Dekker, 2009, p. 228)

Dekker laat zien dat er in allerlei onderzoek (zowel op de schaal van afzonderlijke landen als binnen diverse sectoren en organisaties) statistische relaties zichtbaar worden tussen deelname aan vrijwillige verbanden en indicatoren als sociaal vertrouwen, pro-sociale attitudes en politieke betrokkenheid. Tegelijkertijd acht hij deze relaties erg bescheiden en stelt hij dat er weinig bewijs is voor de stelling dat er een oorzakelijke relatie ligt tussen deze vrijwillige verbanden en de gevonden sociale attitudes en politieke betrokkenheid. Zijn scepsis onderbouwt hij met ander onderzoek, waarin gesteld wordt dat veel “mailing list” organisaties niet minder resultaten boeken dan “face-to-face” organisaties, terwijl de eerstgenoemde organisaties toch weinig mogelijkheden bieden tot het opbouwen van vertrouwen door onderlinge interactie of sociale praktijken vormgeven waarin mensen hun politieke betrokkenheid kunnen uitdrukken. Veel van deze vrijwillige verbanden zijn bovendien zo homogeen van samenstelling, zo gespecialiseerd en zo gericht op een vrij beperkt gemeenschappelijk (leden)belang, dat hun zicht op de bredere sociale en maatschappelijke context op de achtergrond is geraakt of er zelfs niet toe doet. Zien we niet een vorm van zelfselectie aan voor de mooie en bijzondere bijdrage van de “civil society”, zo vraagt hij zich af. In het verlengde van deze zelfselectie: zijn de huidige vrijwillige verbanden dan niet veel meer “pools of democracy” in plaats van de “schools of democracy” waarover vaak wordt gesproken (Van der Meer & Van Ingen, 2009)? Het is een vaak voorkomend punt in het debat over Putnam's sociaal kapitaal waar Dekker hier naar verwijst: de vraag of er binnen “civic groups” sprake is van een socialisatie-logica (groepsleden ontwikkelen een socialer waardepatroon dat op den duur ook maatschappelijk doorwerkt), of dat er vooral sprake is van vormen van zelfselectie en selectieve rekrutering die zouden verklaren waarom deze “civic groups” hoger scoren op de ladder van sociale attitudes. Hooghe (2009) maakt aannemelijk dat het niet zozeer of-of is maar dat socialisatie en zelfselectie elkaar versterken:

“Als gevolg van zelfselectie ontstaat immers een heel specifieke groepscontext, waarbinnen bepaalde normen en waarden gedijen en verder bevorderd worden. Binnen die groepscontext kan dan socialisatie optreden binnen het sociaal wenselijk geacht waardepatroon. Actoren kiezen dus

zelf de interactiecontext waarbinnen ze met anderen omgaan, maar eenmaal die keuze gemaakt, worden ze vervolgens beïnvloed door hun omgeving." (Hooghe, 2009, p. 112)

VAN DE TOCQUEVILLE VIA PUTNAM NAAR LICHTERMAN

Van andere aard en tamelijk fundamenteel van karakter is de kritiek die Lichterman (2005, 2006, 2009) heeft op de sociaal kapitaaltheorie van Putnam. Het is kritiek die van waarde is voor de professionele en vrijwillige inzet binnen sociaal werk. Om deze reden gaan we hier nader op in. Lichterman deed onderzoek binnen negen lokale "religious groups" en hun projecten voor samenlevingsopbouw en heeft op basis hiervan zijn zienswijze op de "sociale spiraal" uitgewerkt. In het kort stelt hij dat er een duidelijke relatie is tussen het karakter van de interactie binnen een "civic group" en de aard van de verbindingen die ze aangaan en koesteren met de wereld om hen heen. Daarom is het van belang niet al te instrumenteel te denken over vormen van burgerparticipatie, maar de wijze waarop mensen actief zijn en worden nader te onderzoeken. Het leerproces dat ze binnen onderlinge hulprelaties en binnen deze "civic groups" vormgeven, de wijze waarop ze zich manifesteren en onderling verbinden, staat in relatie met de wijze waarop ze naar buiten treden.

Het is de "groepsstijl" die ervoor zorgt, beter gezegd ervoor kan zorgen, dat groepen burgers in staat zijn "bridging ties" te creëren naar anderen en naar de bredere context. Lichterman hekelt het gangbare denken in termen van sociaal kapitaal, waarbij de termen "bonding" en "bridging" niet nader geoperationaliseerd worden en ook het fenomeen dat deze in de praktijk niet nader worden onderzocht. Hij maakt met zijn opmerkingen deel uit van een bredere stroming van onderzoekers (zie voor een overzicht onder meer Dahlgren, 2006) die op het terrein van actief burgerschap de nadruk legt op de leerprocessen die verbonden zijn met sociale "trial-and-error" praktijken. De ontwikkeling van sociale netwerken is verbonden met alledaagse leerprocessen, zo stellen ze, waarin concrete competenties op het terrein van interactie en het aangaan van de dialoog de doorslag geven.

De stelling van Lichterman is dat velen "civic groups" een warm hart toedragen, maar dat er maar weinigen zijn die deze groepen werkelijk van nabij observeren. Wanneer ze dat wel zouden doen, zouden ze hun beeld van de maatschappelijke waarde van "civic groups" niet meer stand kunnen houden. Lichterman komt op basis van zijn onderzoek onder religieuze groepen en de (sociaal-culturele) projecten die ze vormgeven tot een andere, meer kwalitatieve focus, namelijk die op de interne (groeps)dynamiek en de communicatie die zich binnen groepen actieve burgers afspeelt. Niet op voorhand zijn netwerken of associaties van groepen burgers volgens hem te

kwalificeren als verbanden die positief bijdragen aan actief burgerschap, aan de lokale democratie of aan de instandhouding van publieke diensten. En mochten ze daar wel aan bijdragen dan is veel meer de alledaagse interactie binnen deze vrijwillige verbanden daaraan debet. Het concept van de groepsstijl richt zich op de informele patronen van gewoontes die binnen een organisatie of verband zichtbaar worden, voortkomen uit interactie in specifieke settings, en daardoor ook in stand blijven. De groepsstijl kan betekenisvol zijn voor de betrokkenen, ook al kan deze wellicht weinig productief zijn of door anderen zelfs afgewezen worden.

“PLUG-IN-STYLE VOLUNTEERING”

In zijn onderzoeken besteedt Lichterman aandacht aan wat hij noemt “plug-in style volunteering”. Dat wil zeggen een vorm van vrijwilligerswerk waarbij voor een bepaalde tijd een diverse groep vrijwilligers zich belangeloos, althans onbetaald, inzet binnen een concreet lokaal project. Vaak is er op de achtergrond sprake van een organisatie en een professional die grote lijnen uitzet of bepaalde taken verdeelt. Het zijn in veel gevallen vrijwilligers die een houding hebben van “de schouders eronder zetten” en die concrete bijdragen willen leveren. Het is een vorm van vrijwilligerswerk die veel in de Verenigde Staten voorkomt en ook in Nederland gemeengoed is en zeker in de context van wijken of van vrijwillige associaties meer wordt bepleit. Met de bril van Lichterman op is hier niet alleen sprake van vrijwilligerswerk door mensen die begaan zijn met hun omgeving of die “het verschil willen maken”, maar is hier ook sprake van een “meaningful set of group boundaries and bonds that volunteers in many organizations enact routinely” (Lichterman, 2006, p. 540). Het zijn volgens Lichterman tevens vormen van vrijwilligerswerk die goed passen bij de behoeften die lokale overheden hebben: er zijn altijd wel groepen vrijwilligers nodig die sociale projecten dragen die een korte termijn focus hebben.

Binnen een tweetal projecten – beide gericht op kinderen – is Lichterman (2006) op zoek gegaan naar de betekenisvolle relaties die binnen zo’n groep vrijwilligers bestaan of zouden kunnen bestaan en naar de wijze waarop banden binnen zo’n groep in stand blijven. Wat hij zich afvraagt is of de oorspronkelijke stelling van De Tocqueville (1835) opgaat: bevorderen “civic groups” sterke sociale banden die ook verder reiken dan de eigen groep? Ontwikkelen mensen sociale vaardigheden, betekenissen en waarden binnen deze groepen die hen stimuleren om in hun ruimere sociale omgeving een belangrijke rol te spelen en – mede daardoor – bij te dragen aan instandhouding en ontwikkeling van de “civil society” en aan vormen van lokale democratie? In moderne termen: is hier sprake van “burgerkracht” die duurzaam is, dat wil zeggen ook op de wat langere termijn bijdraagt aan minder overheidsbemoedigen? Kan deze burgerkracht zich

PLEIDOOI VOOR EEN HANDELINGSGERICHTE BENADERING VAN BURGERSCHAP

ontwikkelen tot een belangrijke tegenkracht, namelijk tegen marktinvloeden en ongewenste of overbodige overheidsbemoeienis? Wordt het sociale gehalte van de samenleving erdoor versterkt? Lichterman draaide twee jaar lang als vrijwilliger mee in dit type “plug-in style volunteering” en wat hij vond, gaf toch een tamelijk ander beeld.

Het beeld dat uit zijn observaties naar voren komt is dat van lokale of wijkgebonden sociale programma's, die overeind gehouden worden door oproep-vrijwilligers of interim-vrijwilligers die onderling weinig voorbereiden of overleggen en ook niet zoveel binding met elkaar hebben of hoeven te hebben. Deze vrijwilligers zijn afhankelijk van kaders die elders zijn uitgezet en hebben daar niet veel invloed op. Het wordt ook niet van ze verwacht om het programma voor de kinderen eens onder de loep te nemen of te verbeteren, of om zich te verdiepen in de situatie van deze kinderen en in andere programma's die er voor kinderen zijn in hun wijk. Het gaat hier om maatschappelijke inzet met een over het algemeen korte tijdshorizon, althans voor de meeste betrokkenen. De groepen vrijwilligers zijn vooral taakgeoriënteerd. Elders noemt Lichterman (2009) deze taakoriëntatie de cultureel dominante standaardbenadering in de Verenigde Staten, van burgergroepen waarbij het tijdverspilling heet wanneer de onderlinge groepsrelaties of de relaties binnen de wijdere sociale omgeving aan de orde dienen te komen. In zijn onderzoek bleken de meeste leden van religieuze groepen,

“hoe begeistert ze ook waren, behoorlijk gefrustreerd geraakt op het punt van het creëren van duurzame verbindingen met mensen met een lager inkomen, met andere groepen of met overheidsinstellingen. Hooggestemde retoriek over het belang van het creëren van dit soort verbindingen vonden de meeste kerkgangers pure tijdverspilling, iets dat enkel weggelegd was voor bureaucraten of specialisten, maar duidelijk geen taak voor gewone burgers. Ze bleven vastzitten aan vastgeroeste ideeën over hoe ze een 'goede' groep moesten creëren.” (Lichterman, 2009, p. 181)

Eliasoph (2009), die met Lichterman onderzoek deed, noemt dit type van de interim-vrijwilliger nutteloos omdat deze vrijwilligers onvoldoende in staat of bereid waren om de kinderen (en ook hun ouders, de school, de woonomgeving) goed te leren kennen. Binnen huiswerkbegeleiding, persoonlijke gesprekken of binnen culturele activiteiten gaven deze vrijwilligers blijk van hun onvermogen door hun ongeïnteresseerdheid, of door hun snelle meegaandheid met beweringen van deze kinderen, of door tegenstrijdige adviezen te geven wat betreft school, of door onvoldoende op de hoogte te zijn van de leefomgeving van deze kinderen. Bovenal helpt het kinderen niet wanneer ze elke dag een andere “helper” hebben, zo stelt ze. Lichterman oordeelt

niet zozeer dat dit werk niet gedaan zou moeten worden of dat het voor de betreffende kinderen niet zinvol zou zijn. Wel stelt hij dat hij in dit type werk weinig herkent van de aspiraties die De Tocqueville twee eeuwen terug heeft verwoord en die nu zo sterk verbonden worden met de vrijwillige inzet van burgers. Zijn schets van de wijze waarop dit type werk plaatsvindt, stelt vragen bij de kwaliteit van het werk: moeten we blij zijn met dit type projecten, waaruit sociale professionals zich grotendeels hebben teruggetrokken en waarvan de lokale overheden aangeven dat ze deze om allerlei redenen willen “teruggeven” aan burgers? Is er in de ontwikkeling van actief burgerschap (nog) sprake van een kwalitatieve toets of is het enkele feit dat burgers er grotendeels verantwoordelijkheid voor dragen al voldoende resultaat?

BETEKENISVOLLE COMMUNICATIE OVER SOCIALE BANDEN IN “CIVIC GROUPS”

Wat verder uit de observaties van Lichterman blijkt, is dat dit type vrijwillige inzet niet alleen kwalitatief veel beter opgezet zou kunnen worden, maar dat het ook zou kunnen bijdragen aan “bridging” en aan lokale sociale doelstellingen, wanneer er ruime aandacht besteed zou worden aan gewoontes en interacties binnen zo’n groep. Wanneer het deel uitmaakt van de werkwijze en gewoontes van een groep dat gereflecteerd wordt op het werk en op de plaats van de groep in de bredere lokale context – ook ten opzichte van andere organisaties en instituties – dan komt een aantal van de aspiraties van De Tocqueville al dichterbij. Deelname als vrijwilliger aan dit type werk betekent niet dat de eigen politieke horizon wordt verbreed of dat er duurzame relaties met anderen ontwikkeld worden. Lichterman vond binnen een groep dat er discussie was tussen twee “stromingen” leden: een groep die vooral vrijwilligerswerk wilde verrichten als “helpers” van professionele sociaal werkers, rondom concrete “hulpprojecten” (maaltijden verzorgen, kleding verzamelen, buurt evenementen organiseren), en een andere groep die “partner” wilde zijn van actieve bewoners en sociale professionals.

“Toen partnerschap dominant werd in het begrijpen van de civiele banden nam de groep een nieuw ambitieus project op zich. Ze werkten aan het organiseren van publieke goederen voor de buurt, ze zetten vertegenwoordigers van de stedelijke onderwijsraad aan om te luisteren naar de grieven van de buurtbewoners over de lokale school en ze participeerden in het burgerforum zodat ze buurtleden in hun eigen woorden konden horen spreken over de buurt.” (Lichterman, 2009, p. 188)

Zo’n discussie binnen een “civic group” is niet alleen interessant en ook veelzeggend over de wijze waarop actieve vrijwilligers zelf hun inzet zien en wensen te zien. In zo’n discussie is dan de vraag

aan de orde welke definitie van waardevolle sociale relaties binnen zo'n "civic group" gehanteerd wordt.

Lichterman stelt dat hij niet zozeer geïnteresseerd is in de sociaal kapitaalbenadering die de nadruk legt op aantallen actieve vrijwilligers of groepen burgers (of de intensiteit en frequentie van de onderlinge bindingen) en waarbinnen vragen aan de orde zijn als waarom bepaalde mensen meer participeren dan andere of waarom bepaalde verbanden van burgers meer burgers weten te activeren dan andere. Hij is meer geïnteresseerd in het proces van betekenisverlening (dat wil zeggen de dagelijkse gesprekken over politieke en morele kwesties) dat binnen deze groepen plaatsvindt, de wijze waarop relaties tussen burgers zich ontwikkelen, of in de vraag waarom burgerinitiatieven slagen of falen in het bereiken van hun doelstellingen. En hoe verhoudt dit alles zich tot de professionele logica? Hoe kijken professionals vanuit hun deskundigheid en professe aan tegen de kwaliteit van de inzet van vrijwilligers, of tegen het gegeven dat hun werk en hun organisatie niet meer kan voortbestaan zonder de inzet van vrijwilligers? Het werk van deze vrijwilligers is niet alleen onmisbaar, maar past vooral in de nieuwe legitimering van dit type organisaties, namelijk dat ze – dankzij die vrijwillige inzet – meer geworteld zouden zijn in de lokale samenleving en/of beter in staat geacht worden tegemoet te komen aan de vragen van burgers. Maar wat nu – zo vraagt Eliasoph zich af – als het werk van deze vrijwilligers het werk van de sociale professional ondermijnt: "Zijn vrijwilligers inderdaad symbolisch zo belangrijk dat we het niet erg vinden als ze de eigenlijke zorgarbeid verhinderen?" (Eliasoph, 2009, p. 150).

Lichterman wijst op de nadruk die De Tocqueville legt op betekenisvolle relaties die kunnen ontstaan in "civic groups", doordat er processen in kunnen plaatsvinden op basis van onderlinge interactie waarbij men geleidelijk gemeenschappelijke verantwoordelijkheid neemt voor een bredere omgeving. Een ontwikkeling van "self-interest" naar "self-interest properly understood". Dit "Tocquevillian argument" duidt op het fenomeen dat "civic groups" sociale banden en betekenisvolle relaties mogelijk maken en bevorderen, ook buiten deze groep. Hierdoor komen mensen in contact met andere mensen met een heel andere achtergrond die ze anders nooit hadden leren kennen. Lichterman noemt dit het argument van de "social spiral", dat hij ook verbindt aan het denken van De Tocqueville, waarin de nadruk ligt op de ontwikkeling van "social capacity" binnen vrijwillige verbanden van burgers. Deze verbanden kunnen uitdrukken dat mensen zelf in staat zijn – zonder tussenkomst van overheid of markt – om samen te werken en hun onderlinge relaties vorm te geven. Het geheel van burgerinitiatieven en -verbanden kan in die zin een belangrijke tegenkracht vormen en bijdragen aan een meer uitgebalanceerde balans ten opzichte van andere krachten, zoals de overheid en de markt.

DEWEY EN DE PARTICIPATIEVE BENADERING

Deze participatieve benadering van Lichterman grijpt niet alleen terug op De Tocqueville maar ook op Dewey (1859–1952). Dewey bepleitte een verbinding tussen educatie, leren in de directe leefomgeving en burgerschap. Wanneer leerlingen of studenten in staat gesteld zouden worden om hun kennis en kunde toe te passen c.q. te ontwikkelen in hun directe leefomgeving, ontwikkelen ze niet alleen zichzelf volgens Dewey, maar dragen ze als burgers ook bij aan hun “community”. In de kern grijpt Dewey op zijn beurt weer terug op De Toqueville die na zijn bezoek aan de Verenigde Staten (1831–1832) al schreef over het belang van vrijwillige associaties van burgers die zouden kunnen dienen als leerschool voor burgerschap en burgerschapscompetenties. De Tocqueville (1835) legde een grote nadruk op het praktiseren van democratie, het opdoen van ervaring in concrete, vaak alledaagse contexten, als enige manier om de waarde van democratie in te kunnen zien en te laten bekliven.

In zijn “The school and society” (voor het eerst gepubliceerd in 1900) gaf Dewey al het belang aan van het opdoen van ervaring in sociale contexten voor blijvende en betekenisvolle kennisontwikkeling:

“In critical moments we all realize that the only discipline that stands by us, the only training that becomes intuition, is that got through life itself. That we learn from experience and from books or the sayings of others only as they are related to experience are not mere phrases. But the school has been so set apart, so isolated from the ordinary conditions and motives of life, that the place where children are sent for discipline is the only place in the world where it is most difficult to get experience – the mother of all discipline worth the name.” (Dewey, 1990, p. 17)

Het was de opvatting van Dewey dat de school, zoals die in zijn tijd bestond, niet de belangrijke maatschappelijke rol vervulde die volgens hem nodig was, omdat deze een belangrijk kenmerk van de samenleving ontbeerde. De school was volgens hem te sterk gericht op feitenoverdracht als een individuele bezigheid van leerlingen, waardoor het vooral bij hen een passieve houding en “selfishness” bevorderde en waardoor sociale motieven om meer of beter te leren tevens werden onderdrukt. Het onderwijs had eind 19^e – begin 20^e eeuw volgens Dewey fabrieksmatige trekken gekregen en was losgeraakt van het alledaagse bestaan en de vormen van informeel en spontaan leren die daarbinnen plaatsvinden (Berding, 1999). Dat wat een samenleving tot samenleving maakt – en Dewey wilde dat scholen in die zin samenlevingen in het klein waren – is volgens hem dat deze bestaat uit groepen mensen die bij elkaar gehouden worden,

PLEIDOOI VOOR EEN HANDELINGSGERICHTE BENADERING VAN BURGERSCHAP

“because they are working along common lines, in a common spirit and with reference to common aims. The common needs and aims demand a growing interchange of thought and growing unity of sympathetic feeling. The radical reason that the present school cannot organize itself as a natural social unit is because just this element of common and productive activity is absent.” (Dewey, 1990, p. 14–15)

Dewey ziet geen tegenstelling tussen het sociale en het individuele, maar laat in zijn geschriften zien dat beide elkaar veronderstellen en met elkaar in verbinding staan. De individualiteit van de persoon krijgt volgens hem pas betekenis wanneer er een relatie gelegd wordt met de sociale omgeving. Vanuit pedagogisch perspectief is juist deze verbinding tussen individu en omgeving van belang (Berding & Miedema, 2005).

In zijn transactionele kentheorie tracht Dewey het zogenoemde verschil of dualisme tussen geest (het subjectieve individu) en wereld (de objectieve werkelijkheid) te overstijgen. Er bestaat volgens hem geen objectieve werkelijkheid los van ons handelen, maar de werkelijkheid leren we kennen in en door ons handelen en wordt daardoor – en ook dan pas – meer betekenisvol en gedifferentieerd zichtbaar. In Deweys filosofie draait het om de transacties die in de wereld plaatsvinden. Het ligt voor de hand dat er voor het opdoen van ervaring, voor experimenteel leren en “trial-and-error” situaties, een belangrijke plaats is ingeruimd in zijn filosofie. Het verkrijgen of ontwikkelen van kennis is nauw verbonden met handelen, niet met handelen op zichzelf maar handelen dat in voortdurende wisselwerking staat met reflectie:

“Deweys ideeën over handelen, resulteren in een visie op kennen, waarin kennen wordt opgevat als een activiteit, als een vorm van handelen, als iets dat we letterlijk doen, en dat nauw verbonden is met de actieve manier waarop menselijke organismen in voortdurende transactie verkeren met hun omgeving.(...) Het is pas wanneer we overgaan tot handelen, dat wil zeggen wanneer we de voorgestelde oplossing werkelijk uitvoeren, dat zowel de waarde van de manier waarop het probleem werd opgevat en gerepresenteerd als de waarde van de oplossingsstrategie kunnen worden vastgesteld.” (Biesta, 2005, p. 8–9)

ACTIEVE DEELNAME ALS PEDAGOGISCH LEERPRINCIPE

In huidige actuele discussies over actief burgerschap wordt in toenemende mate teruggegrepen op de teksten die Dewey heeft geschreven en waarin hij zijn opvoedingsfilosofie plaatst in bredere opvattingen over democratie en burgerschap (voor Nederland zie onder meer Baggen, Masschelein

& Wildemeersch, 2000; De Winter, 2000; 2005; Verhoeven, 2006). Met name in "Democracy and Education" (1916) legt Dewey de nadruk op de sociale aspecten van de democratie. Democratie is niet alleen een formele regeringsvorm of een staatsordening gebaseerd op representatieve democratie, maar strekt zich uit over alle levensterreinen en is in zijn ogen vooral een vorm van samen-leven die zich uitdrukt in deelname aan sociale praktijken. Daarmee legt hij, in wat hij verstaat onder democratie, het primaat bij het sociale in plaats van bij democratie als politiek concept (Berding, 1999). Kinderen leren niet of niet zozeer van overdrachtsituaties, maar van actieve deelname binnen betekenisvolle praktijken. In de kern trekt Dewey ditzelfde pedagogische leerprincipe ook door naar burgerschapspraktijken. Het democratiebegrip van Dewey wordt niet beperkt tot de liberale representatieve democratie, maar gaat uit van het idee van democratie als directe participatie. Democratie is bij uitstek open van karakter, een "way of life" waarin mensen belangrijke ervaringen opdoen.

Biesta en Lawy (2006) bepleiten ten aanzien van de burgerschapsvorming in het onderwijs een verschuiving van "teaching citizenship" naar "learning democracy". Laatstgenoemde benadering legt de nadruk op de wijze waarop jongeren al verbonden zijn met burgerschapspraktijken of zich daar juist van hebben afgekeerd, en bepleit dat het onderwijs daar aansluiting bij zal moeten zien te vinden. Jongeren kennen al een "alledaags burgerschapscurriculum": ze participeren al in hun gezin, in vrijetijdsactiviteiten (en -organisaties), in vriendengroepen, zijn verbonden met media en hebben een rol als consument waarin ze veel leren en soms ook tegenstrijdige opvattingen ontwikkelen. In de ogen van beide auteurs zal aan burgerschapsvorming niet een individuele benadering ten grondslag moeten liggen, maar een contextuele waarin vertrokken wordt vanuit de levensechte praktijken waar jongeren mee verbonden zijn of zich uit overtuiging mee willen verbinden. Aan een individuele benadering van burgerschap en vorming tot burgerschap ligt de vooronderstelling ten grondslag dat mensen als individu belangrijke kennis en kunde missen en dat hier ook het probleem ligt voor de veronderstelde geringe betrokkenheid. Tegenover burgerschap als de uitkomst van een individueel educatief traject, plaatsen beide auteurs de benadering van burgerschap als een praktijk: leren gaat niet vooraf aan burgerschap en burgerschap is tevens geen identiteit die je wel of niet kunt hebben, maar is een praktijk van identificatie met publieke kwesties in een door meer mensen gedeelde context. Wat verstaan wordt onder "goed burgerschap" wordt volgens beide auteurs maar al te vaak gedepolitiseerd en losgemaakt van de belangen en het dagelijkse leven van jongeren. Daardoor kan er ook geen goed zicht komen op de bekwaamheden die jongeren nu reeds inzetten om hun levensomstandigheden te vormen en te veranderen. De nadruk op burgerschap als praktijk kan ook de mogelijke discrepanties blootleggen tussen de aandacht voor de noodzaak een actieve en verantwoordelijke burger te zijn (c.q. te worden) en de realiteit waarin jongeren opgroeien:

PLEIDOOI VOOR EEN HANDELINGSGERICHTE BENADERING VAN BURGERSCHAP

“Als jongeren in hun alledaagse leefwereld geen mogelijkheden hebben om invloed uit te oefenen op de situaties die voor hen van belang zijn, als jongeren geen mogelijkheden hebben om hun mening te laten horen, als ze ervaren dat er eigenlijk niet naar hen geluisterd wordt, als ze geen mogelijkheid hebben tot echte deelname, dan heeft het weinig zin om via lessen in burgerschap te proberen jongeren om te vormen tot actieve en verantwoordelijke burgers.” (Biesta, 2007, p. 18)

In zijn algemeenheid wordt met betrekking tot burgerschapsvorming vaak gewezen op de noodzaak van een participatief schoolklimaat waarin leerlingen verantwoordelijkheden krijgen om al doende te leren zich voor hun gemeenschap (binnen- of buitenschools) in te zetten en daarbinnen verantwoordelijkheid te nemen (Leenders & Veugelers, 2004; Onderwijsraad, 2003). Doelstellingen met betrekking tot de bevordering van actief burgerschap zullen niet zozeer of niet alleen in binnenschoolse overdrachtsituaties bereikt worden (via instructie en boeken) als daar niet ook buitenschoolse sociale praktijken mee zijn verbonden, zo wordt van verschillende kanten aangegeven (zie Brooks & Holford, 2009). Hier ligt tevens een belangrijke verbinding met het actuele debat over de bevordering van actief burgerschap, want wat zijn belangrijke voorwaarden hiervoor? Wordt burgerschap vooral bevorderd door inspanningen vanuit het formele onderwijs en educatieve programma's of eerder door socialisatie in allerhande praktijken? In het Nederlandse onderwijs is duidelijk gekozen voor een verbinding van burgerschap met een gedragscomponent van leerlingen. Een actievere rol van burgers komt niet of niet zozeer tot stand door morele oproepen of door binnenschoolse educatieve programma's – zo is de opvatting – maar zal vooral in buitenschoolse praktijken “geleerd” moeten worden.

In Nederland sluit De Winter met de term “democratieopvoeding” of “democratisch burgerschap” eveneens aan bij Dewey's gedachtegoed. In zijn lezing “Democratieopvoeding versus de code van de straat” (2005) verwijst hij naar Dewey en stelt hij dat onderwijs, opvoeding en jeugdbeleid zich vrij exclusief zijn gaan richten op de persoonlijke belangen van kinderen en dat sociaal verantwoordelijkheidsgevoel en actieve maatschappelijke participatie teveel uit beeld zijn geraakt. Als tegenhanger tegen een toegenomen accent op eigenbelang, calculerend burgerschap en een gebrek aan identificatie met de Nederlandse samenleving pleit De Winter voor een democratisch-pedagogisch offensief en – net als Dewey – voor een balans tussen individuele en sociale behoeften. Interessant is dat de navolgers van Dewey in het debat over actief burgerschap een ander speelveld kiezen dan het gebruikelijke. In plaats van aan te sluiten bij de obligate (morele) oproep tot een actieve en betrokken rol als burger, stellen ze de burgerschapspraktijken van burgers zelf centraal, waarin het gemeenschappelijke “doen” voorop staat. Vooraf zijn de uitkomsten en resultaten van deze praktijken niet bekend: in en door het

gezamenlijk handelen ontstaat pas beweging. Voorwaarde is dat er ruimte gegeven wordt aan deze sociale praktijken, dat er geëxperimenteerd mag en kan worden en (dus) dat ze ook uit kunnen draaien op mislukkingen. Van der Veen (2001) noemt dit een "alternatief concept" en een "leefwereldbenadering" van burgerschap,

"die van sociale identiteit en verantwoordelijkheidsgevoel van burgers zelf uitgaat. Burgers staan vaak sceptisch tegenover doelen en praktijken van sociale systemen, zoals politiek, kerk en markt. Maar soms betreffen hun activiteiten publieke belangen waar deze systemen zich niet of nauwelijks mee bezighouden. Kern van een leefwereldbenadering is vooral dat ze, zoals Habermas bepleit, burgerschap en participatie niet ziet als een middel om de efficiëntie van het systeem te verbeteren, maar haar beginpunt heeft in normatieve kwesties." (Van der Veen, 2001, p. 7)

CONCLUSIES

In dit artikel zijn we ingegaan op het belang van georganiseerde verbanden die deel uitmaken van de "civil society" en op de ontwikkeling en instandhouding van informele sociale netwerken. Vertrekpunt is hier de sociaal kapitaaltheorie van Putnam en de kritiek die met name van de kant van Lichterman (mede gefundeerd op De Tocqueville) op basis van zijn onderzoek is gekomen. Lichterman schetst in zijn onderzoek een beeld van burgers die instrumenteel worden ingezet in allerlei lokale projecten, meer als "helpers" dan als "partners" zogezeegd. Hij legt de nadruk op het proces van betekenisverlening, dat wil zeggen de dagelijkse gesprekken over politieke en morele kwesties die binnen deze groepen plaatsvinden en de wijze waarop relaties tussen burgers zich ontwikkelen. Bestaande burgerinitiatieven of vormen van burgerbetrokkenheid, zo laten Lichterman en Eliasoph zien, zijn niet op voorhand "wenselijk" of "goed". Daarmee benadrukken beiden dat termen als "eigen kracht" en "burgerkracht" weinig zeggend zijn (en in de praktijk ook lastig tot ontwikkeling komen), wanneer ze niet verbonden worden met de normatieve doelen die burgers zelf wensen te realiseren (zie ook Van der Veen, 2001) en met een visie op wat burgers zelf verstaan onder betekenisvolle burgerschapspraktijken. Lichterman stelt bovendien dat met name professionals de taak hebben om aan deze ontwikkeling van de "social spiral" een bijdrage te leveren.

De hier geschetste sociaalparticipatieve benadering van burgerschap maakt duidelijk dat de bevordering van actief burgerschap in sterke mate verbonden is – en dient te worden – met waarden die hierbij in het geding zijn. Binnen burgerschapsvorming in het onderwijs is de discussie aanwezig over het belang van het opdoen van ervaring binnen levensechte praktijken. Hierbij hebben we aansluiting gezocht bij het denken van Dewey, Biesta en De Winter, die de

PLEIDOOI VOOR EEN HANDELINGSGERICHTE BENADERING VAN BURGERSCHAP

burgerschapspraktijken van burgers centraal stellen waarin het gemeenschappelijke “doen” voorop staat. Van hieruit wordt gekeken naar de wijze waarop burgerschapsvorming het beste in het onderwijs een plaats dient te krijgen. Wat deze literatuurverkenning in beeld brengt is dat actief burgerschap niet tot bloei komt vanuit een opgelegde moraal, maar verbonden dient te worden met het dagelijkse handelen van burgers, waarin het “al doende leren” samen op gaat met de ontwikkeling van betekenisvolle praktijken. Voor sociale professionals blijft het methodisch perspectief hierin van belang, zoals ook Lichterman laat zien met zijn “social spiral” binnen burgerschapspraktijken. Zij dienen oog te hebben voor de intrinsieke betekenis van sociale activiteiten en programma's in verbinding met ontwikkelingsprocessen van burgers. Hun bekwaamheden op het terrein van het kunnen ontwerpen van betekenisvolle sociale programma's die bijdragen aan sociale doelstellingen blijft hierin van waarde. De rol van sociale professionals verandert in de opkomende participatiemaatschappij van “zelf doen” (in een aanbodgerichte benadering) naar “anderen leren doen” en aan dat laatste in alle mogelijke vormen (ontwerpen, coachen en onderzoeken van de vraag) bijdragen. Deze verschuiving in het professionele handelen verlangt een agenda voor sociale professionals op het terrein van burgerschap. Hierin is enerzijds een perspectief op de politieke dimensie van actief burgerschap van belang, dat wil zeggen een perspectief op de waarden die hierbij in het geding zijn. Anderzijds is een perspectief op de procesmatige (methodische) benadering van de ontwikkeling van actief burgerschap nodig. Dat wil zeggen op de wijze waarop actief burgerschap het beste bevorderd kan worden en welke burgerschapscompetenties bij burgers hierin van belang zijn. Beide perspectieven hangen met elkaar samen.

REFERENTIES

- Baggen, P., Masschelein, J., & Wildemeersch, D. (2000). Mogelijkheden en grenzen van de participatiepedagogiek: De ontwikkelingssamenwerking als voorbeeld [Possibilities and boundaries of the participation pedagogy: Development cooperation as an example]. *Pedagogiek*, 20(4), 310–318.
- Berding, J. (1999). *De participatiepedagogiek van John Dewey. Opvoeding, ervaring en curriculum* [The participation pedagogy of John Dewey. Education, experience and curriculum]. Leiden: DSWO Press.
- Berding, J., & Miedema, S. (2005). De opvoedingsfilosofische denkbeelden van John Dewey. Individualiteit, socialiteit, democratie en het curriculum [John Dewey's conceptions on education and philosophy. Individuality, sociality, democracy and the curriculum]. *Filosofie*, 15(1), 38–45.

- Biesta, G. (2005). Kennen als een vorm van handelen. John Deweys transactionele kentheorie [Knowing as a form of action. John Dewey's transactional epistemology]. *Filosofie*, 15(1), 5–12.
- Biesta, G. (2007). De burgerschool als leerplaats voor democratie [The citizen school as learning place for democracy]. In Onderwijsraad (Ed.), *Alternatieven voor de school* (Alternatives for the school) (pp. 13–29). Den Haag: Onderwijsraad.
- Biesta, G., & Lawy, R. (2006). From teaching citizenship to learning democracy: Overcoming individualism in research, policy and practice. *Cambridge Journal of Education*, 36(1), 63–79.
- Bochove, M. van, Tonkens, E., & Verplanke, L. (2014). *Kunnen we dat (niet) aan vrijwilligers overlaten? Nieuwe verhoudingen tussen vrijwilligers en professionals in zorg en welzijn* [Can't we leave it to volunteers? New relations between volunteers and professionals in care and welfare]. Den Haag: Platform 31.
- Brooks, R., & Holford, J. (2009). Citizenship, learning and education: Themes and issues. *Citizenship Studies*, 13(2), 85–103.
- Dahlgren, P. (2006). Doing citizenship. The cultural origins of civic agency in the public sphere. *European Journal of Cultural Studies*, 9(3), 267–286.
- Dekker, P. (2009). Civiness: from civil society to civic services? *Voluntas*, 20(3), 220–238.
- Dewey, J. (1990). *The school and society/The child and the curriculum*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. New York: Macmillan.
- Eliasoph, N. (2009). De destructieve vrijwilliger. Vrijwilligerswerk in hybride organisaties [The destructive volunteer. Voluntary work in hybrid organizations]. In G. Buijs, P. Dekker & M. Hooghe (Eds.), *Civil society. Tussen oud en nieuw* [Civil society. Between old and new] (pp. 128–150). Amsterdam: Aksant.
- Engbersen, G. (2002). Sociaal kapitaal [Social capital]. In L. Verplanke, R. Engbersen, J. W. Duyvendak, E. Tonkens & K. van Vliet (Eds.), *Open deuren. Sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid* [Open doors. Keywords of local social policy] (pp. 137–141). Utrecht: NIZW/Verwey-Jonker Instituut.
- Engbersen, R., & Rensen, P. (2014). *Help mij het zelf te doen. Een pleidooi voor methodisch werken aan actief burgerschap* [Help me to do it myself. A plea for methodical work on active citizenship]. Den Haag: Platform 31/Movisie.
- Hooghe, M. (2009). De socialiserende invloed van verenigingen. Tussen De Tocqueville en de sociale psychologie [The socializing influence of associations. Between De Tocqueville and the

PLEIDOOI VOOR EEN HANDELINGSGERICHTE BENADERING VAN BURGERSCHAP

- social psychology]. In G. Buijs, P. Dekker & M. Hooghe (Eds.), *Civil society. Tussen oud en nieuw* [Civil society. Between old and new] (pp. 94–112). Amsterdam: Aksant.
- Hortulanus, R. (2003). Kennis, sociaal beleid en sociale interventie [Knowledge, social policy and social intervention]. In R. Hortulanus & J. Machielse (Eds.), *Beschouwingen over de sociale sector* [Reflections on the social sector] (pp. 7–18). Den Haag: Elsevier Overheid.
- Komter, A., Burgers, J., & Engbersen, G. (2000). *Het cement van de samenleving. Een verkennende studie naar solidariteit en cohesie* [The cement of society. A prospective study to solidarity and cohesion] Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Leenders, H., & Veugelers, W. (2004). Waardevormend onderwijs en burgerschap. Een pleidooi voor een kritisch-democratisch burgerschap [Valuebased education and citizenship. A plea for a critical-democratic citizenship]. *Pedagogiek*, 24(4), 361–375.
- Lichterman, P. (2005). *Elusive togetherness. Church groups trying to bridge America's divisions*. Princeton: Princeton University Press.
- Lichterman, P. (2006). Social capital or group style? Rescuing Tocqueville's insights on civic engagement. *Theory and Society*, 35(5/6), 529–563.
- Lichterman, P. (2009). Had De Tocqueville gelijk? Religieuze verenigingen in Amerika [Was De Tocqueville right? Religious associations in America]. In G. Buijs, P. Dekker & M. Hooghe (Eds.), *Civil society. Tussen oud en nieuw* [Civil society. Between old and new] (pp. 173–189). Amsterdam: Aksant.
- Linders, L. (2009). *De betekenis van nabijheid. Een onderzoek naar informele zorg in een volksbuurt*. [The meaning of neighbourhood. An investigation to informal care in a people's neighbourhood]. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Meer, T. van der, & Ingen, E. van (2009). Schools of democracy? Disentangling the relationship between civic participation and political action in 17 European countries. *European Journal of Political Research*, 48(2), 281–308.
- Onderwijsraad (2003). *Onderwijs en burgerschap. Een voorname rol voor onderwijsinstellingen en overheid* [Education and citizenship. A major role for educational institutions and the government]. Den Haag: Onderwijsraad.
- Putnam, R. (1993). *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Smith, M. (2000). Social capital. *The encyclopedia of informal education*. Derived November 20, 2012, from www.infed.org/biblio/social_capital.htm
- Tocqueville, A. de (1835). *De la démocratie en Amérique*. Paris: Editions Gallimard.

- Veen, R. van der (2001). Naar een leefwereldbenadering van burgerschap [To a lifeworld-approach of citizenship]. *Sociale Interventie*, 10(4), 5–11.
- Verhoeven, I. (2006). Alledaags politiek burgerschap en de overheid [Common political citizenship and the government]. In P. Meurs, E. Schrijvers & G. de Vries (Eds.), *Leren van de praktijk. Gebruik van lokale kennis en ervaring voor beleid* [To learn from practice. The use of local knowledge and experience for policy] (pp. 119–143). Amsterdam: AUP/WRR.
- Waal, V. de (2014). *De Vooruitgeschoven middenvelder. De innovatiekracht van middenmanagers van welzijnsorganisaties met het oog op actief burgerschap* [The advanced midfielder. The innovation power of middle managers of welfare organizations in the light of active citizenship]. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Winter, M. de (2000). *Beter maatschappelijk opvoeden. Hoofdlijnen van een eigentijdse participatiepedagogiek* [Better social tutorial. Main features of a modern participation pedagogy]. Assen: Van Gorcum.
- Winter, M. de (2005). *Democratieopvoeding versus de code van de straat* [Democracy education and the code of the street]. Oratie 20 juni 2005. Utrecht: Universiteit Utrecht.